

А. В. Свіщук, Д. Г. Журавицький (Ін-т математики НАН України, Київ),
 А. В. Калеманова (Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ)

АНАЛОГ ФОРМУЛИ БЛЕКА – ШОУЛСА ДЛЯ ЦІНИ ОПЦІОНІВ (B, S, X) -НЕПОВНИХ РИНКІВ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ІЗ СТРИБКАМИ

We describe (B, S, X) -incomplete securities market with jumps as a jump random evolution process which is a combination of the Ito process in random Markov medium and the geometric compound Poisson process. For a given model, we derive the Black–Scholes equation and formula which describe a price of the European option under conditions of (B, S, X) -incomplete market.

Описано (B, S, X) -неповний ринок цінних паперів із стрибками як процес стрибкоподібної випадкової еволюції, що є комбінацією процесу Іто у випадковому марковському середовищі та геометричного складного процесу Пуассона. Для даної моделі виведено рівняння та формулу Блека – Шоулса, що описують ціну Європейського опціону в умовах (B, S, X) -неповного ринку.

1. Процес випадкової еволюції, керований процесом Маркова. Нехай $Y_x = \{y_x(t); t \geq 0\}$ є дифузійним процесом на R для кожного $x \in X$, де X — фазовий простір строго неперервного процесу Маркова $x(t)$, що визначається стохастичним диференціальним рівнянням (СДР):

$$dy_x(t) = \mu(x, y_x(t))dt + \sigma(x, y_x(t))dw(t), \quad y_x(0) = y, \quad (1)$$

де $\{w(t); t \geq 0\}$ — вінерівський процес, незалежний від $x(t)$, і для кожного $x \in X$ функції $\mu(x, \cdot)$ та $\sigma(x, \cdot)$ є дійснозначними неперервними функціями, що задовольняють умови Ліпшица

$$|\mu(x, y) - \mu(x, y')| + |\sigma(x, y) - \sigma(x, y')| \leq K|y - y'|.$$

Тому процес $Y_x = \{y_x(t); t \geq 0\}$ в (1) є визначеним. Далі визначимо процес $Y = \{y(t); t \geq 0\}$ як розв'язок СДР:

$$dy(t) = \mu(x, y(t))dt + \sigma(x, y(t))dw(t), \quad y(0) = y. \quad (2)$$

В той час як процес $\{y(t); t \geq 0\}$ сам по собі не є процесом Маркова, процес $z(t) = (x(t), y(t))$ є процесом Маркова на $X \times R$, про що свідчить наступний результат [1].

Теорема 1. Нехай $\{x(t); t \geq 0\}$ — процес Маркова на X із інфінітезимальним оператором Q і $\{y(t); t \geq 0\}$ є процесом із рівняння (2). Тоді $Z \equiv \{z(t) = (x(t), y(t)); t \geq 0\}$ — однозначно визначений процес Маркова на фазовому просторі $X \times R$ із інфінітезимальним оператором L :

$$A f(x, y) = \mu(x, y) \frac{\partial f(x, y)}{\partial y} + \frac{1}{2} \sigma^2(x, y) \frac{\partial^2 f(x, y)}{\partial y^2} + Q f(x, y). \quad (3)$$

Цей процес $z(t) = (x(t), y(t))$ називається процесом випадкової еволюції, керованим процесом Маркова [1].

2. Формула Фейнмана – Каца для процесу випадкової еволюції Z . Нехай $X = \{x_s(t); t \geq s\}$ є процесом Маркова із фазовим простором X та інфінітезимальним оператором Q і $x_s(s) = x \in X$; нехай також $\{y_s(t); t \geq s\}$ є аналогом процесу z (2), тобто

$$y_s(t) = y + \int_0^t \mu(v, x_s(v), y_s(v)) dv + \int_0^t \sigma(v, x_s(v), y_s(v)) dw(v), \quad y_s(s) = y. \quad (4)$$

Позначимо через L_t наступний диференціальний оператор:

$$L_t := \mu(t, x, y) \frac{d}{dy} + \frac{1}{2} \sigma^2(t, x, y) \frac{d^2}{dy^2}, \quad (5)$$

де функції μ та σ є дійснозначними неперервними і задовольняють умову Ліпшица. Наступний результат є узагальненням формули Фейнмана – Каца для процесу випадкової еволюції [1].

Теорема 2. Нехай $r(t, x, y)$ — обмежена неперервна функція та обернена задача Коші для функції $u(t, x, y)$ має вигляд

$$\begin{aligned} \frac{\partial u}{\partial t} + L_t u + r(t, x, y)u + Qu &= 0, \\ u(T, x, y) &= \varphi(x, y), \end{aligned} \quad (6)$$

де φ — неперервна обмежена функція на $X \times R$. Тоді задача Коші (6) має розв'язок

$$u(t, x, y) = E_{t, x, y} \left[\varphi(x_t(T), y_t(T)) \exp \left\{ \int_0^T r(v, x_t(v), y_t(v)) dv \right\} \right]. \quad (7)$$

Тут $E_{t, x, y}$ — інтеграл за мірою $P_{t, x, y}(\cdot) = P \{ \cdot | (x_t(t), y_t(t)) = (x, y) \}$.

3. Рівняння Блека – Шоулса для (B, S, X) -неповного ринку цінних паперів. У відомій моделі Блека – Шоулса (B, S) -ринку цінних паперів [2] (що використовується для визначення ціни опціонів через безризиковий $B(t)$ (облігації або банківський рахунок) та ризиковий $S(t)$ (акції) активи) вважається, що динаміки $B(t)$ та $S(t)$ визначаються наступною системою:

$$\begin{aligned} dB(t) &= rB(t)dt, \quad B(0) > 0, \\ dS(t) &= \mu S(t)dt + \sigma S(t)dw(t), \quad S(0) > 0, \end{aligned} \quad (8)$$

з процентною ставкою $r \geq 0$, коефіцієнтами переносу $\mu \in R$ та мінливості $\sigma > 0$.

Вважаємо, що коефіцієнти r , μ та σ залежать від процесу Маркова $\{x(t); t \geq 0\}$, що не залежить від $\{w(t); t \geq 0\}$; таким чином, отримуємо наступну систему для $B(t)$ та $S(t)$ [3]:

$$\begin{aligned} dB(t) &= r(x(t))B(t)dt, \quad B(0) > 0, \\ dS(t) &= \mu(x(t))S(t)dt + \sigma(x(t))S(t)dw(t), \quad S(0) > 0. \end{aligned} \quad (9)$$

При наявності додаткового джерела випадковості $X = \{x(t); t \geq 0\}$, окрім $w(t)$, визначаємо цей ринок цінних паперів у (9) як (B, S, X) -неповний ринок.

Наступний результат узагальнює відоме рівняння Блека – Шоулса на (B, S, X) -неповний ринок цінних паперів.

Нехай X — процес Маркова на X з інфінітезимальним оператором Q , активи $(B(t), S(t))$ визначаються системою (9) та $L(x)$ — наступний диференціальний оператор:

$$L(x) = r(x)s \frac{d}{ds} + \frac{1}{2}\sigma^2(x)s^2 \frac{d^2}{ds^2}.$$

Теорема 3 [1, 3]. *Обернена задача Коші для $C(t, x, y)$:*

$$\frac{\partial C}{\partial t} + L(x)C - r(x)C + Q C = 0, \quad (10)$$

$$C(T, x, s) = \varphi(x, s),$$

де $\varphi(x, s)$ — неперервно обмежена функція на $x \in X \times R$, має розв'язок

$$C(t, x, s) = E_{t,x,s} \left[\varphi(x_t(T), S_t(T)) \exp \left\{ - \int_t^T r(x_t(v)) dv \right\} \right]. \quad (11)$$

Доведення цієї теореми випливає безпосередньо із теореми 2 у випадку $r(t, x, y) \equiv -r(x) \forall t \geq 0$ та $y \in R$.

Рівняння (10) називаємо рівнянням Блека – Шоулса для (B, S, X) -неповного ринку цінних паперів.

4. Європейський опціон купівлі у (B, S, X) -неповному ринку цінних паперів. Нехай $f_T = f_T(S_T(T))$ — функція вартості Європейського опціону купівлі у (B, S, X) -ринку. У цьому випадку обернена задача Коші

$$\frac{\partial C}{\partial t} + L(x)C - r(x)C + Q C = 0, \quad (12)$$

$$C(T, x, S) = f_T(S)$$

має розв'язок

$$C(t, x, s) = E_{t,x,s} \left[f_T(S_t^r(T)) \exp \left\{ - \int_t^T r(x_t(v)) dv \right\} \right] =$$

$$= E_{t,x,s}^{\mu-r} \left[f_T(S_t^\mu(T)) \exp \left\{ - \int_t^T r(x_t(v)) dv \right\} \right], \quad (13)$$

де $S_t^r(T)$, $S_t^\mu(T)$ — динаміка вартості акцій у (9) з коефіцієнтом переносу $r(\mu)$, а $E_{t,x,s}^{\mu-r}$ — математичне сподівання, що відповідає мірі $P_t^{\mu-r}(d\omega) := \beta_t^{\mu-r} P_t(d\omega)$, $P_t(d\omega) := P/F_t$,

$$\beta_t^{\mu-r} := \exp \left\{ - \int_0^t \frac{\mu(x(s)) - r(x(s))}{\sigma(x(s))} d\omega(s) - \frac{1}{2} \int_0^t \left(\frac{\mu(x(s)) - r(x(s))}{\sigma(x(s))} \right)^2 ds \right\}.$$

5. Формула Блека – Шоулса для (B, S, X) -неповного ринку. Нехай $f_T(S) = (S_T - K)^+ = \max \{ S_T - K, 0 \}$, де T — час реалізації опціону, K — договірна ціна акції.

Для стандартного Європейського опціону купівлі із функцією вартості $f_T(S) = (S_T - K)^+$ раціональна вартість $C_T^{x,S}$ опціону визначається таким чином (див. [3]):

$$C_T^{x,S} = E_{0,x,S} \left[\left(S_0^r(T) - K \right)^+ \exp \left\{ - \int_0^t r(x(v)) dv \right\} \right], \quad (14)$$

де

$$S_0^r(T) = S \exp \left\{ \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \exp \left\{ \int_0^T \left(\sigma(x(s)) d\omega(s) - \frac{1}{2} \sigma^2(x(s)) ds \right) \right\}, \\ x(S) = x_0(S), \quad S = S_0. \quad (15)$$

Ця формула для $C_T^{x,S}$ випливає з (13), якщо покласти $f_T(S) = (S_T - K)^+$. Значення $C_T^{x,S}$ в деяких випадках може бути обчислене простіше. Наприклад, покладемо $r(x) = 0$ для кожного $x \in X$, тоді з (14) маємо

$$C_T^{x,S} = E_{0,x,S} [\max(S_0(T) - K, 0)],$$

де

$$S_0(T) = \exp \left\{ \int_0^T \left(\sigma(x(s)) d\omega(s) - \frac{1}{2} \sigma^2(x(s)) ds \right) \right\}.$$

Відмітимо, що функція

$$C(t, x, s) := E_{x,s} [f(S_{T-t})] \quad (16)$$

є розв'язком задачі Коші:

$$\frac{\partial C}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2(x) s^2 \frac{\partial^2 C}{\partial s^2} + Q C = 0, \quad (17)$$

$$C(T, x, S) = f(S),$$

де $dS_t = \sigma(x(t)) S_t d\omega(t)$, $S_0 = S$.

Нехай F_T^x — розподіл випадкової величини $Z_T^x := \int_0^T \sigma^2(x(s)) ds$. Тоді з (13) та (16) маємо

$$C_T^{x,S} = E_x [f(S_T)] = \int \left(\int f(y) y^{-1} \psi \left(z, \ln \frac{y}{S} + \frac{1}{2} z \right) dy \right) F_T^x(dz), \quad (18)$$

де

$$\psi(z, v) := (2\pi z)^{-1/2} \exp(-v^2/(2z)). \quad (19)$$

У частинному випадку, коли $f(S) := (S - K)^+$, з (18) для кожного $x \in X$ отримуємо

$$C_T^{x,S} = \int C_T^{BS} \left(\left(\frac{z}{T} \right)^{1/2}, T, S \right) F_T^x(dz), \quad (20)$$

де $C_T^{BS}(\sigma, T, S)$ — значення Блека – Шоулса для Європейського опціону купівлі із волатильністю σ , датою реалізації T та процентною ставкою $r = 0$.

6. **Формула Блека – Шоулса для ринку цінних паперів, що є комбінацією (B, S, X) -неповного ринку та геометричного складного процесу Пуассона.** *Складний геометричний процес Пуассона.* Нехай $Y_1, Y_2, \dots, Y_{N(t)}$ — незалежні однаково розподілені випадкові величини із значеннями в $(-1, +\infty)$, $N(t)$ є процесом Пуассона з інтенсивністю $\lambda > 0$ та $\tau_1, \tau_2, \dots, \tau_{N(t)}$ — випадкові моменти часу; $N(t)$, $(Y_i, i \geq 1)$ та $(\tau_i, i \geq 1)$ не залежать від $x(t)$ та $w(t)$.

Нехай $H(dy)$ — деякий розподіл імовірності на $(-1, +\infty)$, що відповідає $(Y_i, i \geq 0)$, та $\nu(dy, dt)$ — випадкова точкова міра, що дорівнює числу стрибків процесу $N(t)$ із значеннями в dy до моменту часу dt . Тобто $(\lambda, H(dy))$ є локальною характеристикою міри $\nu(dy, dt)$ та $\bar{\nu}(dy, dt) := \nu(dy, dt) - \lambda H(dy)$ є локальним мартингалом.

Складним геометричним процесом Пуассона називається процес $\sum_{k=1}^{N(t)} Y_k$. Відмітимо, що

$$\sum_{k=1}^{N(t)} Y_k = \sum_{k=1}^{N(t)} Y_k 1\{\tau_k \leq t\} = \int_0^t \int_{-1}^{\infty} y \nu(dy, dt).$$

Нехай розв'язком рівняння

$$\frac{dS_t^d}{S_{t-}^d} = \int_0^t \int_{-1}^{\infty} y \nu(dy, dt) \quad (21)$$

є процес S_t^d . Тоді $S_t^d = S_0 \prod_{k=1}^{N(t)} (1 + Y_k)$.

Нехай

$$L_t := L_0 \prod_{k=1}^{N(t)} h(Y_k), \quad (22)$$

де L_0 — F_0 -вимірна величина, $EL_0 = 1$, та невід'ємна функція $h(y)$ задовольняє рівності

$$\int_{-1}^{+\infty} h(y) H(dy) = 1, \quad \int_{-1}^{+\infty} y h(y) H(dy) = 0. \quad (23)$$

Розглянемо міру $\bar{P} : d\bar{P}/dP = L_T$, де $EL_T = 1$,

$$\bar{P}(A) = \int_A L_T(w) dP(w). \quad (24)$$

Тоді розривний процес S_t^d є (\bar{P}, F_t) -мартингалом, що впливає з властивостей (22), (23), в той час як L_t в (22) — (P, F_t) -мартингал.

Відмітимо, що $\nu(dy, dt)$ має на $[0, T)$ (\bar{P}, F_t) -локальні характеристики $(\lambda, h(y)H(dy))$, де функція $h(y)$ визначається з (23). Позначимо

$$H^*(dy) := h(y)H(dy). \quad (25)$$

(B, S, X) -ринок та складний процес Пуассона. Такий ринок цінних паперів описується наступним стохастичним диференціальним рівнянням:

$$\frac{dS(t)}{S(t-)} = \mu(x(t))dt + \sigma(x(t))dw(t) + \int_{-1}^{+\infty} yv(dy, dt). \quad (26)$$

Розв'язок цього рівняння можна подати у вигляді [4]

$$S(t) = S(0) \exp \left\{ \int_0^t \left[\left(\mu(x(s)) - \frac{1}{2}\sigma^2(x(s)) + \lambda \int_{-1}^{\infty} \ln(1+y)H(dy) \right) ds + \sigma(x(s))dw(s) + \int_{-1}^{\infty} \ln(1+y)\tilde{v}(dy; dt) \right] \right\},$$

де $\tilde{v}(dy, dt) := v(dy, dt) - \lambda H(dy)$.

Позначимо через $S^*(t)$ дисконтуючий процес ціни акції $S(t)$:

$$S^*(t) = S(t) \exp \left\{ - \int_0^t r(x(s))ds \right\}, \quad 0 \leq t \leq T. \quad (27)$$

Тоді $S^*(t)$ можна записати у вигляді [4]

$$S^*(t) = S(0) \exp \left\{ \int_0^t \left((\mu(x(s)) - r(x(s)) - \frac{1}{2}\sigma^2(x(s))) ds + \int_0^t \sigma(x(s))dw(s) \right) \right\} \prod_{k=1}^{N(t)} (1 + Y_k). \quad (28)$$

Відмітимо, що процес (див. [4])

$$W^*(t) := W(t) + \int_0^t \frac{\mu(x(s)) - r(x(s))}{\sigma(x(s))} ds \quad (29)$$

є (P^*, \mathcal{F}_t) -стандартним вінерівським процесом, де P^* — міра така, що $dP^*/dP = \rho_T$

$$\rho_t := \rho_0 \exp \left\{ - \int_0^t \frac{\mu(x(s)) - r(x(s))}{\sigma(x(s))} dw(s) - \frac{1}{2} \int_0^t \left(\frac{\mu(x(s)) - r(x(s))}{\sigma(x(s))} \right)^2 ds \right\} \prod_{k=1}^{N(t)} h(Y_k), \quad 0 \leq t \leq T, \quad E\rho_0 = 1, \quad (30)$$

функція $h(y)$ визначена в (23).

Враховуючи зображення (29) для $W^*(t)$ та (27), процес $S^*(t)$ в (28) можна подати у вигляді

$$S^*(t) = S(0) \exp \left\{ \int_0^t \sigma(x(s))dW^*(t) - \frac{1}{2} \int_0^t \sigma^2(x(s))ds \right\} \prod_{k=1}^{N(t)} (1 + Y_k^*), \quad (31)$$

де $\{Y_k^*; k \geq 1\}$ мають розподіл $H^*(dy) = h(y)H(dy)$.

Формула для ціни випадкової вимоги $f_T(S_T)$.

Теорема 4. Ціна $C_{T,x,S}^f$ випадкової вимоги $f_T(S_T)$ в нульовий момент часу з датою реалізації T має вигляд

$$\begin{aligned}
 C_{T,x,S}^* &= E_{T,x,S}^* \left[f_T(S(T)) \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right] = \\
 &= E_{T,x,S}^* \left[f_T \left(S^*(T) \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right) \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right]. \quad (32)
 \end{aligned}$$

Доведення. Із формули Іто випливає, що $S^*(t)$ є розв'язком наступного рівняння:

$$dS^*(t) = r(x(s))S^*(t)dt + \sigma(x(t))S^*(t)dW^*(t) + S^*(t) \int_{-1}^{+\infty} yv(dy, dt). \quad (33)$$

Далі відмітимо, що розв'язком задачі Коші

$$\begin{aligned}
 \frac{\partial C}{\partial t} + r(s)S \frac{\partial C}{\partial s} + \frac{1}{2} \sigma^2(x)S^2 \frac{\partial^2 C}{\partial s^2} - r(x)C + \\
 + \lambda \int_{-1}^{\infty} (C(t, S(1+y)) - C(t, x)) \lambda h(y) H(dy) + QC = 0, \\
 C(T, S) = f_T(S),
 \end{aligned}$$

є функція [4]

$$C_{t,x,S}^f = B_{t,x,S} \left[f_T(S(T)) \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right],$$

що випливає з (17) та (33). Враховуючи (13) та (33), завершуємо доведення теореми.

Формула Блека – Шоулса для ціни випадкової вимоги. У даному випадку $f_T(S_T) = (S_T - K)^*$, де K — договірна ціна. Підставляючи функцію $f_T(S_T)$ у вираз (32), отримуємо результат.

Теорема 5. Ціна $C_{T,x,S}$ випадкової вимоги $f_T(S_T) = (S_T - K)^*$ Європейського опіону купівлі має вигляд

$$\begin{aligned}
 C_{T,x,S} &= E_{T,x,S}^* \left[(S(T) - K)^+ \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right] = \\
 &= E_{T,x,S}^* \left[\left(S^*(T) \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} - K \right)^+ \exp \left\{ - \int_0^T r(x(s)) ds \right\} \right],
 \end{aligned}$$

де процес $S^*(t)$ визначений в (31).

Значення $C_{T,x,S}^f(C_{T,x,S})$ у деяких випадках можна обчислити простіше. Нехай, наприклад, $r(x) \equiv 0 \quad \forall x \in X$. Тоді

$$C_{T,x,S}^f = E_{T,x,S}^* [f_T(S(T))] = E_{T,x,S}^* [f_T(S^*(T))],$$

де $S^*(t)$ визначений в (31) при $r(x) \equiv 0$.

Відмітимо, що функція $C_{t,x,S}^f = E_{x,S} [f_T(S_{T-t})]$ є розв'язком задачі Коші

$$\frac{\partial C}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2(x) S^2 \frac{\partial^2 C}{\partial S^2} + \lambda \int_{-1}^{\infty} (C(t, S(1+y)) - C(t, x)) h(y) H(dy) + QC = 0,$$

$$C(T, S) = f_T(S).$$

Нехай F_T^x — розподіл випадкової величини $Z_T^x := \int_0^T \sigma^2(x(s)) ds$.

Теорема 6. Якщо $r(x) \equiv 0 \quad \forall x \in X$, то ціна $C_{T,x,S}^f$ випадкової вимоги $f_T(S_T)$ обчислюється за формулою

$$C_{T,x,S}^f = \sum_{k=0}^{+\infty} \frac{e^{-\lambda T} (\lambda T)^k}{k!} \int_{-1}^{\infty} \dots \int_{-1}^{\infty} \left(\int \int f(y) y^{-1} \times \right. \\ \left. \times \psi \left(z, \ln \frac{y}{S \prod_{i=1}^k (1+y_i)} + \frac{1}{2} z \right) dy \right) F_T^x(dz) \Big) H^*(dy_1) \dots H^*(dy_k),$$

де $H^*(dy) = h(y)H(dy)$, $\psi(z, v)$ визначена в (19).

Доведення випливає із зображення (31) для $S^*(t)$, формули (32) та інтегрування функції $f_T(S(T)) = f_T(S^*(T))$, враховуючи розподіл Z_T^x .

Наслідок. Нехай $f_T(S_T) = (S - K)^+$, $r(x) \equiv 0$. Тоді з теореми 4, формули (34) та формули (20) випливає, що ціна $C_{T,x,S}$ випадкової вимоги має вигляд

$$C_{T,x,S} = \sum_{k=0}^{+\infty} \frac{e^{-\lambda T} (\lambda T)^k}{k!} \int_{-1}^{\infty} \dots \int_{-1}^{\infty} \left(C_T^{BS} \left(\left(\frac{z}{T} \right)^{1/2}, T, S \prod_{i=1}^k (1+y_i) \right) \right) F_T^x(dz) \times \\ \times H^*(dy_1) \dots H^*(dy_k),$$

де функція C_T^{BS} визначена формулою (20).

Зауваження. Рівняння та формули Блека – Шоулса для цін опціонів (B, S) -повних ринків цінних паперів із стрибками досліджувались в роботі [5].

1. Griego R., Swishchuk A. A. Black – Scholes formula for a market in a random environment // Stochast. Proc. and their Appl. – 1998. – 12 p. (to appear).
2. Black F., Scholes M. The pricing of options and cooperate liabilities // J. Political Economy. – 1973. – № 3. – P. 637 – 659.
3. Swishchuk A. V. Hedging of options under mean-square stetion and with semi-Markov volatility // Ukr. Math. J. – 1995. – 47, № 7. – P. 976 – 983.
4. Свіщук А. В., Журавецький Д. Г. Застосування розривних еволюційних систем у фінансовій математиці // Допов. НАН України. – 1997. – № 7. – С. 50 – 56.
5. Aase K. K. Contingent claims valuation when the security price is a combination of a Ito process and random point process // Stochast. Proc. and their Appl. – 1998. – 28. – P. 185 – 220.

Одержано 09.11.98,
після доопрацювання — 15.04.99